

DOROTA KALUŻA
JOANNA DAMIŃSKA
Wyższa Szkoła Humanistyczno–Ekonomiczna w Łodzi

MIGRACJE WEWNĘTRZNE LUDZI W STARSZYM WIEKU¹

1. Wstęp

Migracje są jednym z czynników demograficznych mającym wpływ na proces starzenia się ludności. Przeważającą część ruchów wędrownych przez ostatnie pół wieku stanowiły migracje ze wsi do miast. Wpływ na ten kierunek przemieszczeń miały bez wątpienia intensywne procesy industrializacji oraz postępującej za nią urbanizacji lat 60. i 70.. Procesy te sprzyjały przemieszczaniu się zasobów pracy, jak również osób im towarzyszących (rodzin). Prowadziło to do odmładzania się struktury wieku ludności miast, a na obszarach wiejskich do jej starzenia się.

W ciągu kilku ostatnich lat na pogłębienie się procesu starzenia się ludności miało wpływ m.in.: wydłużenie się średniej długości życia i niska mobilność ludności [RRL, 2000]. Zwolnieniu tempa wzrostu liczby ludności miejskiej, na który złożyły się: niski przyrost naturalny i ujemne salda migracji dla miast, towarzyszył wzrost odsetka ludności w wieku poprodukcyjnym (zarówno w skali kraju, jak i miejskiej i wiejskiej).

Spadek intensywności ogólnych rozmiarów migracji i zmiana podstawowych kierunków przemieszczeń wpłynęły na strukturę demograficzną ludności migrującej. Zauważyć należy jednak, że na migracje osób po 60. roku życia większe znaczenie miało tempo przyrostu liczby ludności w tym wieku niż ogólne tendencje w ruchu wędrownym. Migracje osób starszych są zjawiskiem specyficznym, które nie podlega tym samym prawidłowościom, jakim podlegają migracje innych kategorii ludności [Holzer, 1986].

W niniejszym tekście została dokonana analiza przemieszczeń osób starszych w migracjach wewnętrznych w Polsce. Uwagę skupiono jedynie na głównych kierunkach przemieszczeń ogółem dla kraju, jak i w układzie przestrzennym, w dekadzie lat dziewięćdziesiątych. Przedstawiona została również struktura starszych osób migrujących ze względu na płeć i wykształcenie w skali kraju.

2. Rozmiary migracji wewnętrznych ludności starszej w roku 2002 na tle ruchu wędrownego w Polsce w latach dziewięćdziesiątych

W latach dziewięćdziesiątych rozmiary ruchu wędrownego były mniejsze o połowę w porównaniu z latami siedemdziesiątymi. W całej dekadzie utrzymywała

---

¹ Jako ludność w starszym wieku zostały przyjęte osoby po 60. roku życia

się dalsza tendencja spadkowa rozmiarów przemieszczeń, z wielkości 530 tys. osób w roku 1990 do poziomu niewiele ponad 400 tys. w 1999 roku.

Charakterystycznym zjawiskiem lat dziewięćdziesiątych było ograniczenie napływu ludności ze wsi do miast na korzyść przemieszczeń między miastami, które zaczęły przeważać od 1993 roku i stanowiły w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych dominujący kierunek migracji. Coraz większe znaczenie w ostatnich latach w ruchu wewnętrznym odgrywają przemieszczenia z miast na wieś. Jeszcze w 1990 roku w tym kierunku przemieszczało się niespełna 16% wszystkich migrantów, natomiast w roku 2000 wędrowniki z miast na wieś zajmowały drugie miejsce wśród czterech podstawowych kierunków migracji i stanowiły 26% ogólnej liczby osób zmieniających miejsce zamieszkania w kraju. W tym samym roku odnotowano po raz pierwszy w powojennej Polsce przyrost migracyjny na obszarach wiejskich, wynoszący około 4 tys. osób i ujemne saldo migracji dla miast (-4,2 tys. osób).

Porównując lata 1995 i 2002 można zauważyć, że liczba osób starszych zmieniających miejsce zamieszkania zmniejszyła się z 31,83 tys. osób do poziomu 29,98 tys. Osoby w tej grupie wieku częściej przemieszczały się z miast do miast niż ze wsi do miast. Łącznie przemieszczenia te stanowiły 64% w 1995 r. i 62% w 2002 r. ogółu migracji ludności starszej w Polsce. Przeprowadzki między wsiami zajmowały niezmiennie ostatnią lokatę. Ich udział w ogólnych rozmiarach migracji, zmniejszył się z 15% (1995 r.) do 12% (2002 r.). Coraz większe znaczenie w ruchu wewnętrznym, również w starszych grupach wieku, odgrywać zaczęły wędrowniki z miast na wieś. W 1995 r. napływ z miast na wieś stanowił 21% wszystkich migrujących po sześćdziesiątce (6,6 tys. osób), natomiast w 2002 r. już 25% (7,6 tys.). Również o 3% wzrósł udział w migracjach przemieszczeń między miastami. Mimo, że ogólne salda migracji dla miast były ujemne (-1,76 tys. osób w 2002 r.), to obszary te nadal charakteryzowały się przyrostem osób starszych, wynoszącym 356 osób (2002 r.), ale był on znacznie mniejszy w porównaniu z 1995 r. (3,2 tys.).

Przyglądając się bardziej szczegółowo strukturze wieku osób powyżej 60. roku życia widoczne są różnice, w poszczególnych 5-letnich grupach wiekowych, dotyczące zarówno hierarchii kierunków przemieszczeń, jak i migracji netto.

W 1995 r. we wszystkich pięcioletnich grupach wieku osób starszych przeważały przepływy z miast do miast, natomiast najmniej liczne były przemieszczenia między wsiami. W 2002 r. w najmłodszych grupach wieku osób starszych (60–64 i 65–69) na drugim miejscu po przepływach z miast do miast znalazł się odpływ z miast na wieś, a napływ do miast z obszarów wiejskich był na trzecim miejscu. W pozostałych grupach wieku niezmiennie drugą pozycję zajmował kierunek przemieszczeń wieś–miasto. Na skutek wzrostu odpływu ludności z miast między 60. a 69. rokiem życia i obniżenie się napływu do miast ze wsi, saldo migracji (dla osób w tym wieku, patrz tab. 1) w 2002 r. wynosiło – 877 osób.

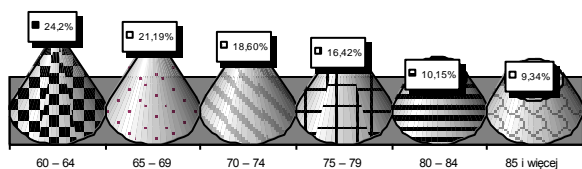
W miarę przesuwania się do coraz starszych grup wieku występuje malejąca tendencja rozmiarów migracji niezależnie od kierunku. Ponad 45% wszystkich migrantów starszych stanowią osoby w wieku 60–69 lat. Natomiast osoby po osiemdziesiątce niespełna 20%.

Tab. 1 Struktura wieku osób starszych uczestniczących w ruchu wędrownym w latach 1995 i 2002

Wiek migrantów	Napływ do miast				Napływ na wieś				Saldo migracji	
	z miast		ze wsi		z miast		ze wsi		w miastach	
	Lata									
	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	2002
Ogółem w wieku 60 lat i więcej w tym:	10647	10882	9847	7936	6621	7580	4759	3587	3177	356
60–64	2506	2659	2130	1575	1723	2350	931	694	358	-775
65–69	2308	2401	2172	1591	1383	1693	974	670	789	-102
70–74	1920	1994	1962	1604	1200	1249	905	731	762	355
75–79	1270	1762	1313	1426	754	1066	668	672	559	360
80–84	1398	1023	1309	939	875	637	747	446	434	302
85 i więcej	1245	1043	961	801	686	585	534	374	275	216

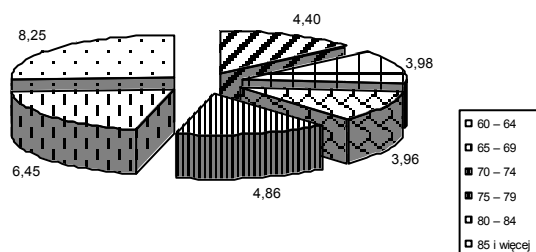
Źródło: dane z Roczników Demograficznych z lat 1996 i 2003

Rys. 1 Struktura migrantów w wieku 60 lat i więcej według pięcioletnich grup wieku w 2002 r.

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie danych z Roczników Demograficznych z lat 1996 i 2003

Rys. 2 Natężenie migracji ludzi starszych według pięcioletnich grup wieku w 2002 r. (na 1000 ludności)

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie danych z *Roczników Demograficznych* z lat 1996 i 2003

Rozkład współczynników natężenia migracji osób starszych daje zupełnie inny obraz. Mniejsza intensywność migracji występuje u osób z grup młodszych (60–64 i 65–69 lat). Wśród osób w wieku 85 lat i więcej natężenie migracji jest znacznie wyższe (10,1⁰/₀₀ w 1995 i 8,3⁰/₀₀ w 2002).

3. Struktura migrantów po sześćdziesiątce według płci

Należy podkreślić, że we wszystkich kierunkach przemieszczeń przewagę liczebną posiadały kobiety. Przesuwając się do coraz starszych grup wieku dominacja kobiet w ruchu migracyjnym była coraz bardziej widoczna. Wpływ na ten stan rzeczy ma m.in. wyższa mobilność kobiet, jak również nadumieralność mężczyzn coraz bardziej widoczna w starszych grupach. Kobiety stanowiły ponad 65% migrantów w starszym wieku. W 2002 r. na 100 przemieszczających się mężczyzn po sześćdziesiątce przypadało około 160 kobiet w tym wieku.

Tab. 2 Wskaźnik feminizacji migrantów w starszym wieku w latach 1995 i 2002

Wiek migrantów	Napływ do miast				Napływ na wieś			
	z miast		ze wsi		z miast		ze wsi	
	Lata							
	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	2002
Ogółem w wieku 60 lat i więcej w tym:	195,50	172,60	188,35	169,57	127,84	127,76	178,47	158,73
60–64	127,82	114,61	145,96	110,00	88,10	77,76	96,41	85,29
65–69	132,90	125,45	151,68	129,25	133,61	98,01	129,18	100,60
70–74	208,68	157,62	197,72	151,81	179,07	118,36	203,69	156,49
75–79	245,11	255,24	223,40	227,82	230,70	229,01	235,68	259,36
80–84	382,07	324,48	246,30	284,84	320,67	348,59	297,34	287,83
85 i więcej	436,64	489,27	295,47	335,33	444,44	417,70	327,20	310,99

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z *Roczników Demograficznych* z lat 1996 i 2003

Wysoki udział kobiet, przypadał zwłaszcza na przemieszczenia ze wsi do miast i między miastami. W napływie na wieś zarówno z miast, jak i ze wsi, wyższy był udział mężczyzn nad starszymi kobietami tylko w najmłodszej grupie (60–64 lata), a w 2002 r. zaznaczyła się również niespełna 2% przewaga płci męskiej w wieku 65–69 lat, w przemieszczeniach z miast na wieś. W 1995 r. miasta wykazały ubytek mężczyzn tylko w grupie wieku 60–64 lata (50 mężczyzn), zaś w 2002 r. również w grupie wieku 65–69 lat (-161, a w grupie wieku 60–65 wynosił -572). W porównywalnych latach przewagę odpływu kobiet z miast nad ich napływem wystąpiła w 2002 r. tylko w przedziale wieku 60–64 (-203).

4. Stan cywilny i poziom wykształcenia migrantów po sześćdziesiątce

Przeprowadzane w latach 70. i 80. badania, dotyczące migracji osób w wieku 60 lat i więcej [Latuch, 1977; Stolarczyk, 1986], wskazywały na ważną rolę rodziny w życiu starszych osób. Wśród migrantów przeważały osoby samotne, posiadające z reguły niski poziom wykształcenia. Wielu starszych migrantów, zwłaszcza samotnych wymagało pomocy otoczenia ze względu na zły stan zdrowia.

Tab. 3 Struktura stanu cywilnego migrantów w wieku 60 lat i więcej w latach 1989–2002 według danych spisowych z 2002 r.

Wiek migrantów	Kawaler/panna	Żonaty/żonata	Wdowiec/wdowa	Rozwiedziony/ rozwiedziona	Ogółem
Ogółem (w odsetkach)					
60–64	10,29	64,18	16,74	8,79	100,00
65–69	10,46	56,86	25,72	6,95	100,00
70–74	9,98	45,72	39,51	4,78	100,00
75–79	9,36	30,15	57,61	2,88	100,00
80–84	8,56	18,20	71,51	1,72	100,00
85+	8,68	8,63	81,80	0,89	100,00
Ogółem w wieku 60 lat i więcej w tym razem	9,81	44,13	40,78	5,28	100,00
Kobiety (w odsetkach)					
60–64	9,61	56,24	26,41	7,74	100,00
65–69	10,32	44,79	38,86	6,03	100,00
70–74	10,51	30,38	55,17	3,93	100,00
75–79	10,18	16,63	70,85	2,34	100,00
80–84	9,32	7,78	81,37	1,53	100,00
85+	9,53	2,66	87,09	0,72	100,00
Ogółem w wieku 60 lat i więcej w tym razem	9,97	30,22	55,61	4,19	100,00
Mężczyźni (w odsetkach)					
60–64	11,05	73,10	5,89	9,97	100,00
65–69	10,64	71,87	9,39	8,09	100,00
70–74	9,18	69,16	15,59	6,08	100,00
75–79	7,44	61,68	26,75	4,13	100,00
80–84	6,25	49,90	41,54	2,31	100,00
85+	5,47	31,16	61,84	1,52	100,00
Ogółem w wieku 60 lat i więcej	9,53	66,95	16,45	7,07	100,00

w tym razem					
-------------	--	--	--	--	--

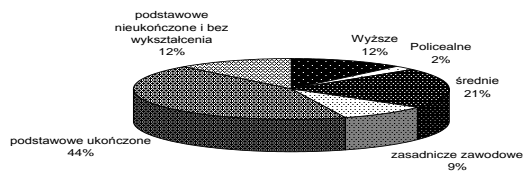
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych NSP 2002

Według danych spisowych z 2002 r. w grupie osób starszych, które migrowały przeważały osoby samotne (56%, z czego 41% stanowili wdowcy i wdowy). W miarę przesuwania się do coraz starszych grup wieku udział osób owdowiających gwałtownie wzrastał, jak również spadał odsetek osób pozostających w związkach małżeńskich (tab. 3).

Struktura stanu cywilnego migrujących osób starszych była zróżnicowana, rozpatrując ją według płci. W grupie mężczyzn po sześćdziesiątce, którzy zmieniali miejsce zamieszkania, dominowali żonaci (67%), ale tylko do 79. roku życia. W grupie mężczyzn po osiemdziesiątym roku życia, podobnie jak u kobiet starszych przeważali wdowcy. Natomiast najniższy udział w migracjach u obu płci miały osoby rozwiedzione (4% – kobiety i 7% – mężczyźni). Wskazywałoby to na potwierdzenie wniosków uzyskanych we wcześniejszych, przywołanych tu badaniach, że emigrujące osoby, głównie wdowy i wdowcy, przeprowadzały się przede wszystkim do dzieci, ze względu na zły stan zdrowia oraz samotność.

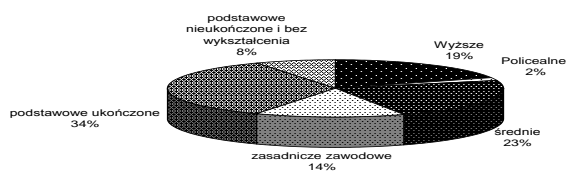
Wśród migrantów po sześćdziesiątce przeważały osoby z wykształceniem podstawowym (44%). Na kolejnym miejscu znalazły się osoby z wykształceniem średnim. Najmniej osób wśród starszych migrantów stanowiła ludność z wykształceniem policealnym (2%). W najgorszej sytuacji pod względem edukacji znajdowały się osoby z najstarszych roczników, które ukończyły 75 lat. Wśród młodszych grup wieku (60–65 lat), również przeważały osoby z wykształceniem podstawowym, ale ich udział nie przekraczał 33%, osoby z wykształceniem wyższym stanowiły 19% wszystkich migrantów w tym przedziale wieku, natomiast najmniej osób w tej grupie było bez wykształcenia (2%). Wyższym poziomem wykształcenia wyróżniali się mężczyźni niż kobiety. Udział mężczyzn z wykształceniem podstawowym wynosił 35%, a starszych kobiet 49%. Wykształcenie wyższe posiadało 19% starszych osób płci męskiej, natomiast u kobiet zaledwie 7% wszystkich migrujących miało ten poziom wykształcenia.

Rys. 3 Struktura migrujących osób starszych według poziomu wykształcenia w latach 1989–2002 według danych spisowych 2002 r.

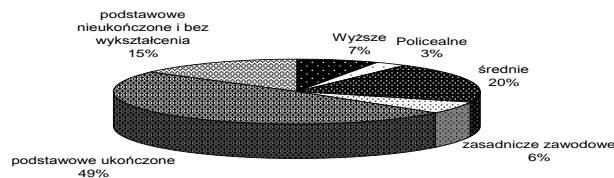
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych NSP 2003

Rys. 4. Struktura migrujących mężczyzn po sześćdziesiątce według poziomu wykształcenia w latach 1989–2002 według danych spisowych 2002 r.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych NSP 2003

Rys. 5. Struktura migrujących kobiet po sześćdziesiątce według poziomu wykształcenia w latach 1989–2002 według danych spisowych 2002 r.

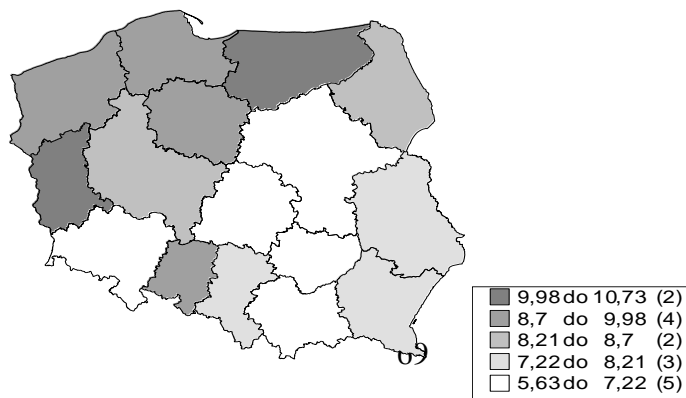
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych NSP 2003

5. Analiza przestrzenna migracji wewnętrznych ludzi starszych

Rozmiary i kierunki migracji nie miały jednak jednolitego charakteru w układzie przestrzennym. Rozkład natężenia napływu migracyjnego osób po sześćdziesiątym roku życia, według województw dla lat 1995 i 2002, przedstawiony jest na rys. 6 i 7.

W 1995 r. powyżej 10 osób na 1000 ludności w wieku 60 lat i więcej napłynęło do województw: lubuskiego i warmińsko-mazurskiego. Minimalne natężenie napływu osób starszych wystąpiło w regionach: łódzkim i dolnośląskim (niespełna 6 osób na 1000 ludności starszej). W roku 2002 na dwóch różnych biegunach znalazły się województwa, łódzkie ($4^{0}/_{00}$) i śląskie ($4,5^{0}/_{00}$) oraz zachodniopomorskie ($7,8^{0}/_{00}$) i warmińsko-mazurskie ($7,6^{0}/_{00}$). W miastach ekstremalne wartości wskaźników natężenia migracyjnego wystąpiły na terenach województwa łódzkiego ($4,7^{0}/_{00}$ w 1995 i $4^{0}/_{00}$ w 2002 r.) oraz podlaskiego ($11^{0}/_{00}$ w 1995 i $9,2^{0}/_{00}$ w 2002 r.) i warmińsko-mazurskiego ($10,5^{0}/_{00}$ w 1995 i $8,9^{0}/_{00}$ w 2002 r.).

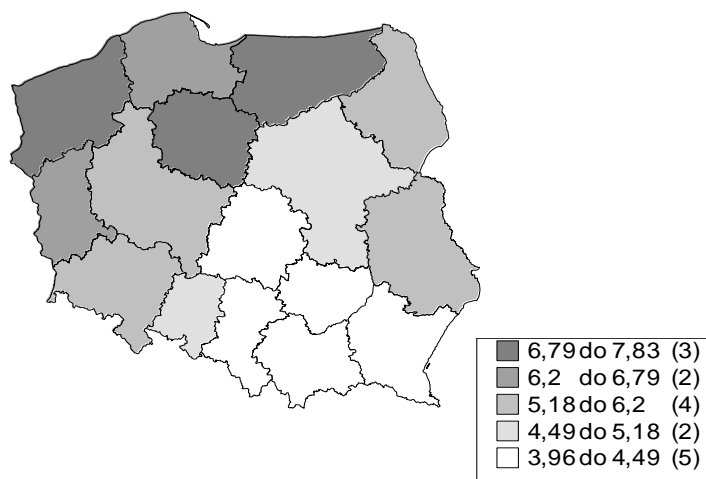
Rys. 6 Natężenie napływu ludzi starszych na 1000 ludności w 1995r.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z *Rocznika Demograficznego 1996*

Rys. 7 Natężenie napływu ludzi starszych na 1000 ludności w 2002 r.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z *Rocznika Demograficznego 2003*

Ubytek migracyjny ludności w wieku powyżej sześćdziesięciu lat w 1995 r. wystąpił we wszystkich województwach, które charakteryzowały się ujemnym saldem migracji ogółem. W województwie lubuskim, mającym niewielki przyrost ogółem w tym roku, wystąpiło ujemne saldo migracji (-13 osób) wśród populacji starszych osób. Na obszarach miejskich tylko w województwie świętokrzyskim odpływ ludności starszej przewyższał napływ tych osób (-377 osób). Przyrosty ludności na obszarach wiejskich ogółem wystąpiły w województwach: lubuskim (151 osób), małopolskim (342 osoby) i śląskim (2 tys. osób). Natomiast biorąc pod uwagę tylko ludność starszą to przyrosty migracyjne wystąpiły tylko w regionach: śląskim (1,9 tys.) i małopolskim (232 osoby).

W 2002 r. tylko trzy województwa miały korzystny (dodatni) bilans przepływów migracyjnych – mazowieckie (12 tys., w tym ludności starszej 141 osób), pomorskie (1,98 tys., w tym ludności starszej 143 osób) i wielkopolskie (2,3 tys., w tym ludności starszej 173 osób). Oprócz tych trzech województw przyrost ludności starszej, nie przekraczający 60 osób, wystąpił w sześciu następujących województwach: kujawsko-pomorskim, lubuskim, małopolskim, podkarpackim, podlaskim i zachodniopomorskim. Zwiększyła się liczba regionów charakteryzujących się ubytkiem migracyjnym ludności miejskiej. Ujemne salda migracji dla miast wśród osób starszych wystąpiły w województwach: dolnośląskim (-337 osób), śląskim (-239), małopolskim (-84), świętokrzyskim (-33) i opolskim (-6). Najwięcej osób po sześćdziesiątce przybyło na wieś regionu małopolskiego (290 osób) i śląskiego (173).

Ponad 120 osób w tym wieku zyskały obszary wiejskie województw: wielkopolskiego (135), mazowieckiego (133) i śląskiego (122), a niespełna 3 osoby wsie opolskiego.

Z przedstawionych danych wynika, że najwyższą intensywnością migracji osób starszych charakteryzowały się obszary demograficznie młode zachodniej Polski, podczas gdy regiony środkowe i wschodnie kraju – odznaczające się wyższym udziałem ludności starszej – miały niższe wartości wskaźnika natężenia migracyjnego.

6. Wnioski

Przedstawione dane dotyczące przepływów wewnętrznych starszej ludności Polski w przekroju przestrzennym wskazują na koncentrację tej grupy osób głównie w centralnej i wschodniej części kraju, charakteryzujących się demograficznie starą strukturą wieku ludności. Wśród migrantów po sześćdziesiątce przeważał napływ do miast zarówno z obszarów miejskich jak i wiejskich. Przewaga zwłaszcza wśród migrantów po 75. roku życia osób samotnych sprawia, że przeprowadzka do miasta związana jest ze stanem zdrowia, wymagającym specjalistycznej opieki lekarskiej, jak również osób najbliższych (dzieci i wnuków). Wzrost napływu na wieś, zwłaszcza z terenów miejskich, sugeruje, że część z tych przeprowadzek mogą stanowić migracje powrotne. Wysoki udział ludności z niskim poziomem wykształcenia jest charakterystyczny dla całego okresu powojennego, ale jego udział ma tendencję malejącą. Można przypuszczać, że z biegiem lat, odsetek osób z wykształceniem średnim i wyższym będzie wzrastał wśród osób w wieku 60 lat i więcej.

Według prognozy GUS [RRL, 2001] przewiduje się, że liczba osób starszych będzie wzrastała. Duże zróżnicowanie przestrzenne w rozmieszczeniu ludności w starszych grupach wieku, jak i ich zróżnicowanie demograficzne i ekonomiczne, powinno stanowić wyzwanie dla polityki społecznej lokalnych samorządów terytorialnych.

Literatura:

1. GUS, 2003, NSP, *Migracje wewnętrzne ludności 2002*, Warszawa
2. Kowaleski J. T., Szukalski P. (red.), *Proces starzenia się ludności: potrzeby i wyzwania*, Wyd. Biblioteka, Łódź, 312 s.
3. Latuch M., 1977, *Przyczyny emigracji osób w starszym wieku z największych miast w Polsce*, „Studia Demograficzne”, nr 50, 51–69
4. Nowakowska B., Obraniak W., Nowak-Sapota K., Zarzycka Z., 1991, *Terytorialne zróżnicowanie procesu starzenia się ludności Polski*, Monografie i Opracowania, SGH, Instytut Statystyki i Demografii Warszawa

5. Potrykowska A., 2003, *Przestrzenne zróżnicowanie procesu starzenia się ludności i migracji osób w starszym wieku w Polsce*, „Przegląd Geograficzny”, nr 75, 41–59
6. RRL (Rządowa Rada Ludnościowa), 2001, *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2000–2001*, Warszawa
7. Stolarczyk K., 1986, *Spoleczno-demograficzne aspekty migracji osób w starszym wieku*, [w:] Holzer J. Z. (red.), *Spoleczno-demograficzne i ekonomiczne aspekty współczesnych migracji w Polsce*, „Monografie i Opracowania”, SGPiS, Instytut Statystyki i Demografii, Warszawa, 106–123
8. Wierchosławski S., 1999, *Demograficzne aspekty procesu starzenia się ludności Polski*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, zeszyt 1, 19–55